

¹ Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — Киев, 1975, с. 53, табл. XXXIV, 8—15.

² Иллінська В. А. Из неопубликованных материалов скифского часу в лівобережному Лисостепу. — Археологія, 1963, вып. 21, с. 148; рис. 2, 10.

³ ОАК за 1870—1871 гг. — Спб., 1874, с. 20.

⁴ Браун Ф. Отчет о раскопках в Таврической губернии. — ИАК, 1893, вып. 19, с. 84—85.

⁵ Граков Б. Н. Скифские погребения на Никопольском курганном поле. — МИА, 1962, № 115, с. 109, рис. 8, 4.

⁶ Мелюкова А. И. Вооружение скифов. — САИ, 1964, ДІ-4, с. 28, рис. 1.

⁷ Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов. — МИА, 1961, № 101, с. 113, рис. 14, Е I, 3.

⁸ Черненко Е. В. Скифские лучники. — К., 1981, с. 10, рис. 3, 4, 6.

С. Я. ОЛЬГОВСКИЙ, С. В. ПОЛИН

Скифское погребение VI в. до н. э. на Херсонщине

Резюме

Публикация посвящена материалам архаического скифского погребения, обнаруженного у с. Новоалексеевка Скадовского р-на Херсонской обл. Погребение представляет значительный интерес, так как в степной зоне Северного Причерноморья скифские памятники VI—V вв. до н. э. встречаются довольно редко. Вещевой комплекс — костяной столбик-застежка от горита, два наконечника стрелы позволяют датировать описанное погребение второй половиной VI в. до н. э.

Е. О. СИМОНОВИЧ

Північно-східне пограниччя пам'яток черняхівської культури

Пам'ятки черняхівської культури численні і добре вивчені в степовій, особливо лісостеповій Україні. Після фіксації у 1961 р. їх масового поширення в Курській області почалось вивчення культури полів поховань в цих периферійних для неї районах. Безсумнівно її спільність з сусідніми районами Полтавщини, Сумської та Чернігівської областей, крізь які по лівобережних притоках Дніпра (Псьол, Десна — Сейм), можливо, і відбувалося поширення культури. Хоча пам'ятки черняхівського типу в Курській області вивчались несистематично, все ж таки можна відзначити значне їх поширення в даному районі.

Дослідження Д. Я. Самоквасова та його спостереження за знахідками римських динаріїв в Курській області вказували на можливість пересування населення з півдня на північ¹. Як встановлено нумізматами, динарії «були першими монетами, з якими ознайомилися стародавні племена Східної Європи, в тому числі і слов'янські»². В Курській області виявлено до десяти пунктів із знахідками окремих динаріїв та скарбів, зокрема в Новосьолівці на черняхівському поселенні (розкопки А. Є. Аліхової та Ю. О. Ліпкінга), Гридасівський скарб та ін. К. П. Сосновський повідомляв про «сельбіще», яке явно відносилось до культури полів поховань³. Інтерес до вивчення місцевих старожитностей поживився з організацією в м. Курську музею, до якого надходило багато речей, в тому числі і археологічних знахідок*. В його сучасній колекції зберігаються перші знахідки трьох посудин черняхівської культури, очевидно, з басейну р. Псьол. Посудини виготовлено на гончарському крузі.

1. Кухлеподібна біконічна посудина чорного кольору, покрита лощінням, не зовсім симетрична, нижня частина має сліди обстругування ножом (рис. 1, 1).

* Музей вже 1910 р. мав багато речей з місцевих археологічних розкопок і колекцій греко-римських старожитностей.

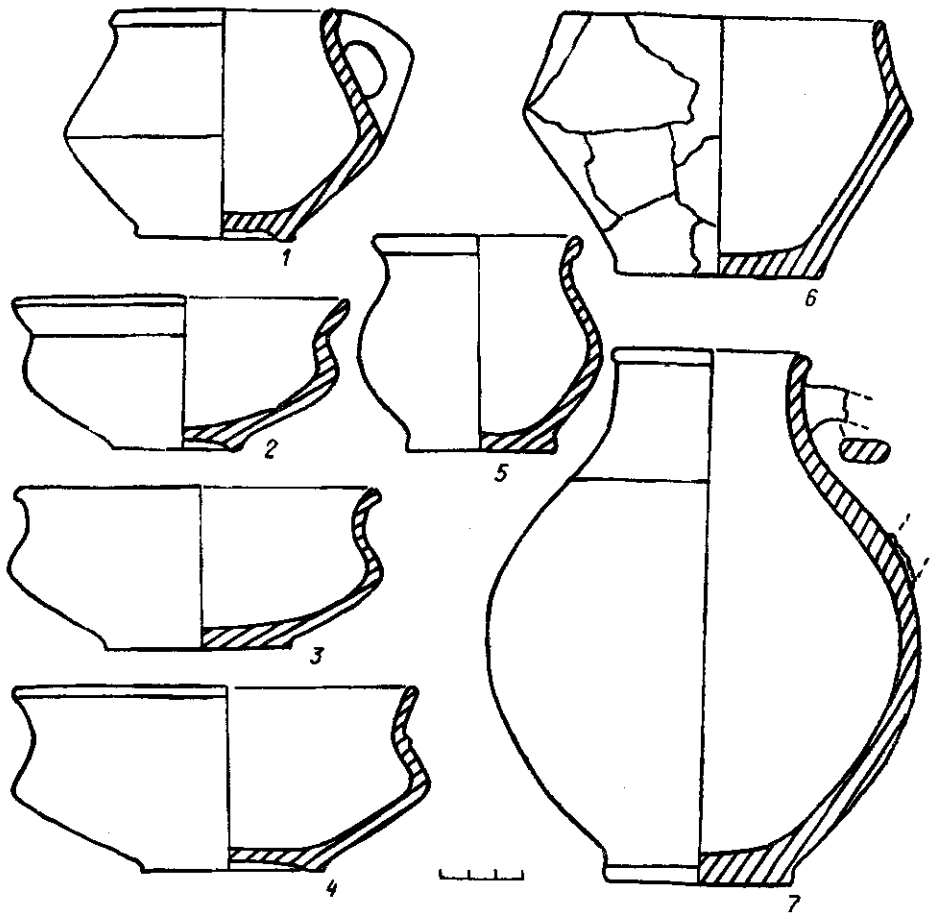

Рис. 1. Перші знахідки черняхівської кераміки із Курської обл.:

1, 2, 4 — випадкові знахідки з пам'яток басейну Псла, які зберігаються в Курському музеї; 3, 5-7 — Авдієво.

2. Миска відкритого типу. Зовні — чорна, у зламі сірувата. На поверхні помітні сліди горизонтально-смугастого лощіння, а всередині — промені від центра (рис. 1, 2).

3. Біконічна чітко профільована миска чорного кольору з лощеною поверхнею. Орнаментована горизонтальним валиком у верхній половині тулуба та косими густими канелюрами по грані перегину посудини (рис. 1, 4).

У післяреволюційний період вивчали цей тип матеріалів в Курській області М. В. Воеводський та А. Є. Аліхова. Дослідження в Авдеєві на р. Сейм довели проникнення черняхівських груп населення в район сучасного Курська⁴ (рис. 1, 3, 5-7). У післявоєнний період у районі басейнів лівобережних притоків Дніпра, зокрема у Курській області, проводив дослідження І. І. Ляпушкін⁵. Після цілеспрямованих розвідок на притоках р. Сейм автора статті і пошуків Ю. О. Ліпкінга на берегах річок Суджі, Снагості та в інших районах стала очевидно невідповідність поширення на північний схід племен, які залишили культуру полів поховань черняхівського типу. Зробили перші спроби картографування цих матеріалів⁶. Отримані дані відносились переважно до поселень черняхівського типу.

Нижче подаються відомості про знахідки римського часу в Курській області (рис. 2). На одній карті позначені пам'ятки черняхівського типу та речі римського імпорту. Перелік місцезнаходжень супроводжується вказівками на основні джерела. Пам'ятки мали широ-

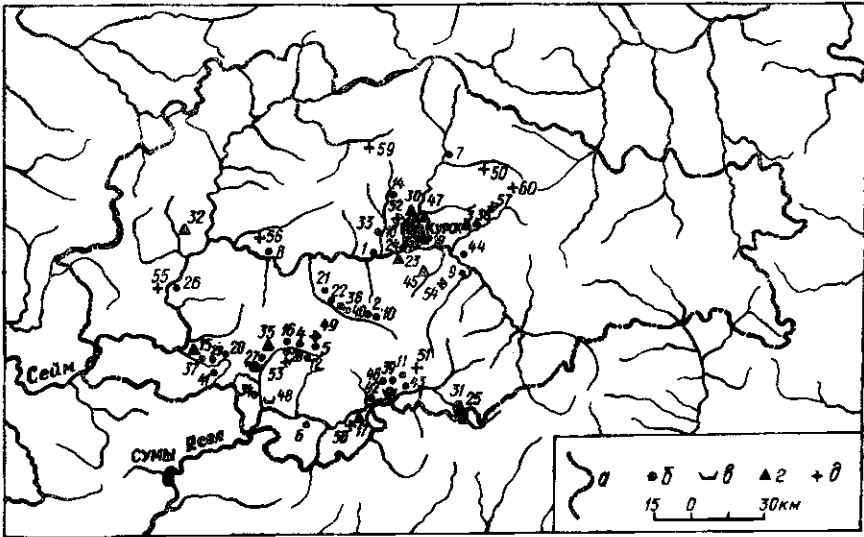

Рис. 2. Схема поширення знахідок черняхівського типу і римського імпорту в межах Курської області.

а — кордони області, б — поселення черняхівського типу; в — могильники черняхівського типу; г — окремі знахідки черняхівського типу; д — знахідки римського імпорту (монети, амфори та ін.).

Поселення, могильники та випадкові знахідки черняхівської культури

1 — Авдієво (МІА, 1963, № 108, с. 68—84); 2 — Афросимівка (Ліпкіна Ю. А. О чем рассказывают курганы. Воронеж, 1966, см. карту); 3 — Беседівське городище (МІА, 1962, № 113, с. 140); 4 — Велике Солдатське (Краєведческие записки. Курск, 1963, с. 161); 5 — Великий Кам'янець (Ліпкіна Ю. А. Указ. соч., с. 44); 6 — Борки (Ліпкіна Ю. О. Вказ. праця, карта); 7 — Вороб'ївка 2 (Ліпкіна Ю. О. Вказ. праця, карта); 8 — Вороніно (Ліпкіна Ю. О. Указ. соч., карта); 9 — Горки (МІА, 1964, № 116, с. 14); 10 — Гостомля (Ліпкіна Ю. О. Указ. соч., карта); 11 — Гридасове (МІА, 1961, № 104, с. 162); 12 — Заломне (Ліпкіна Ю. А. Далеке прошлое солов'яного края. Воронеж, 1971, с. 61); 13 — Клюква (Ліпкіна Ю. О. Вказ. праця, с. 42); 14 — Колосівка (МІА, 1964, № 116, с. 14); 15 — Комарівка (Археологія, 1975, вип. 15, с. 75—87); 16 — Кукуївка (матеріали із зборів Ю. О. Ліпкіна); 17 — Курочків куртір (МІА, 1964, № 116, с. 15); 18 — Курськ (матеріали Ю. О. Ліпкіна); 19 — Любимівка (МІА, 1964, № 116, с. 15); 20 — Леб'яже (Краєведческие записки. Курск, 1963, с. 161); 21 — Маково (МІА, 1964, № 116, с. 15); 22 — Мальцево (МІА, 1964, № 116, с. 15); 23 — Масловське городище (МІА, 1964, № 116, с. 16); 24 — Моква (Ліпкіна Ю. А. О чем рассказывают... карта); 25 — Мокритка (МІА, 1964, № 116, с. 116); 26 — Нижня Гнеушево (Ліпкіна Ю. А. О чем рассказывают... карта); 27 — Нижня Парова (МІА, 1964, № 116, с. 16); 28 — Новоселівка (Ліпкіна Ю. А. Далеке прошлое... с. 49); 29 — Обухівка (напроти села — матеріали Ю. О. Ліпкіна); 30 — Переверзівське городище (МІА, 1964, № 116, с. 16); 31 — Пересип (МІА, 1964, № 116, с. 16); 32 — Петрівське (МІА, 1964, № 116, с. 17); 33 — Попівка (МІА, 1964, № 116, с. 17); 34 — Селіще 1 Травня (МІА, 1964, № 116, с. 17); 36 — Руська Поречна (МІА, 1964, № 116, с. 17); 36 — Самсоновка (МІА, 1964, № 116, с. 17); 37 — Старость (матеріали Ю. О. Ліпкіна і збори Е. О. Симоновича, див. Археологія, 1975, вип. 15, с. 76); 38 — Стара Слободка (МІА, 1964, № 116, с. 17); 39 — Таніївка (Ліпкіна Ю. О. О чем рассказывают... карта); 40 — Тарасово (МІА, 1964, № 116, с. 18); Товстий Луг (МІА, 1964, № 116, с. 18); 42 — Туровець (МІА, 1964, № 116, с. 51); 43 — Услінка (МІА, 1964, № 116, с. 18); 44 — Хвостове (Краєведческие записки. Курск, 1963, с. 161); 45 — Шатівка (МІА, 1964, № 116, с. 18); 46 — Шмирово (МІА, 1964, № 116, с. 18); 47 — Щетянка (МІА, 1964, № 116, с. 18); 48 — Замощанський могильник (Ліпкіна Ю. О. Вказ. праця, с. 50).

Римські монети та інший імпорт

49 — Великий Кам'янець, два скарби з античними речами IV ст. н. е. (Мацулевич Л. О. Погребение варварского князя в Восточной Европе. М.; Л., 1934, с. 15—63, сл.); 50 — Гусніки, амфора пізноантичного часу (СА, 1971, № 4, с. 231—232); 51 — Гридасове, скарб римських монет (МІА, 1961, № 104, с. 176); 52 — Курськ, знахідки римських монет (САІ, 1961, вип. Г4-4, с. 44); 53 — Новоселівка, монета імператора Гордіана (матеріали Ю. О. Ліпкіна); 54 — Ржанчик, монета імператора Трояна (матеріали Ю. О. Ліпкіна); 55 — Рильськ, знахідки римських монет (МІА, 1961, № 104, с. 179); 56 — Селінки, скарб римських монет (МІА, 1961, № 104, с. 179); 57 — Тройця, скарб римських монет (МІА, 1961, № 104, с. 179); 58 — Шмирово (САІ, вип. Г4-4, М., 1961, с. 45); 59 — Міленіно, монета Фаустини Молодшої (САІ, 1961, вип. Г4-4, с. 45); 60 — Семенівка, знахідки римських монет (САІ, вип. Г4-4, М., 1961, с. 45).

ке поширення в західних частинах Курської області. Як видно з рис. 2, нове картографування знахідок черняхівського типу в Курській області повідомляє про 48 пунктів, причому часто під одним номером кілька поселень (Мальцево, Любимівка, Нижня Парова). Отже, карта 1964 р. доповнена новими місцезнаходженнями. Безсумнівно, що при детальному обстеженні притоків р. Сейм ця кількість ще збільшиться. Розвідками 1961 р. Середньодніпровської експедиції ІА АН СРСР обстежувались лише окремі ділянки р. Сейм з метою виявлення північних

меж поширення черняхівських пам'яток. Маршрути тривали до перших місцезнаходжень культури полів поховань. А 1972 р. розвідками під керівництвом А. І. Пузікової обстежувались найближчі околиці городищ та селищ, розташованих на північ та південь від русла р. Сейм.

Крім поселень і окремих знахідок черняхівського типу на карті особливими знаками позначені пункти виявлення важливих речей пізньоантичного імпорту (Гусинки, Великий Кам'янець) та римських монет (рис. 2), що свідчать про інтенсивні торговельні зв'язки з далеким півднем.

Райони Посейм'я та Верхнього Псла бідні могильниками черняхівського типу. Цілеспрямовані розвідки поблизу сіл Вороб'ївка 2, Колосівка або Снагость ніяких ознак давніх поховань не виявили. Особливий інтерес для з'ясування обряду поховань черняхівського населення в Курській обл. являють собою поховання, розкопані Ю. О. Ліпкінгом поблизу с. Суджі на Замощанському могильнику.

Слід зазначити, що стаціонарні роботи на поселеннях культури полів поховань або таких, що мають деякі матеріали черняхівського типу, не великі.

В результаті проведених робіт встановили переважне поширення пам'яток черняхівського типу на південних притоках р. Сейм. На північ від його основного русла відомо кілька пам'яток на р. Рогозна (Попівка, Колосівка) та на злитті притоків. Можна сказати, що на схід від Курська пам'ятки черняхівського типу не простежуються. Вони не заходять за межі басейну р. Рать, що підтверджується розвідками О. М. Мельниківської та А. І. Пузікової. Далі на південь, у Білгородській обл., пам'ятки черняхівського типу починають простежуватись. Нам відомі поселення поблизу сіл Купино (матеріали розвідок 1969 р., ХДУ), Нежіголь (матеріали розвідок ХДУ), Топлінка (МІА, 1961, № 104, с. 173), Хотомижськ (МІА, 1961, № 164, с. 174), і в сусідній Харківській області кількість черняхівських пам'яток давно перевершила 50. На захід від Курської обл. південні райони Сумської та Чернігівської обл. нараховують приблизно по 20 пам'яток культури полів поховань. Справа не лише в обстеженості, але й в тому, що північна межа черняхівських пам'яток, що збігається з зоною чорноземних ґрунтів, проходить по лінії Ніжин—Бахмач—Конотоп. Поширення черняхівських пам'яток у північних районах цих областей неможливо визнати типовим.

Характеристика поселень черняхівського типу Курської обл., особливо віддалених на північний схід, пов'язана з рядом труднощів: сучасна густа заселеність, часта задернованість берегових схилів і особливо звичайна для цих місць багаточаровість пам'яток. До останніх відносяться опубліковані поселення в Авдіїві і Вороб'ївці 2⁷. Привертає увагу існування на цих пам'ятках більш-менш «закритих» комплексів. Неповна їх стратиграфія не дає можливості встановити кількісне та відсоткове співвідношення груп кераміки, що належить до черняхівського шару. Ще важче виділити ліпний посуд, близький по тісту та фактурі до інших епох. Так, у Вороб'ївці 2 найбільш надійним щодо їх належності черняхівській культурі насамперед є уламки гончарного лощеного посуду, не типового для інших наявних тут періодів заселення, та фрагменти стінок рифлених амфор пізньоантичного часу. Проте перші становили від 1 до 6% всієї кераміки, а уламки амфор ще менше — від 1 до 2—2,5%, а на окремих ділянках розкопу зовсім не траплялись⁸. Гончарний грубий посуд, що траплявся переважно невеликими фрагментами від донець, порівняно легко відрізняється за типологічними ознаками, але в цілому він важче піддається відокремленню від близьких за фактурою стінок посудин пізніших епох.

Сліди життя в черняхівську епоху представлені ямами та вогнищами. Особливий інтерес являли останні для відокремлення ліпного керамічного комплексу як у Вороб'ївці 2, так і на інших пам'ятках. У Курській області відмічено досить частий спосіб спорудження вог-

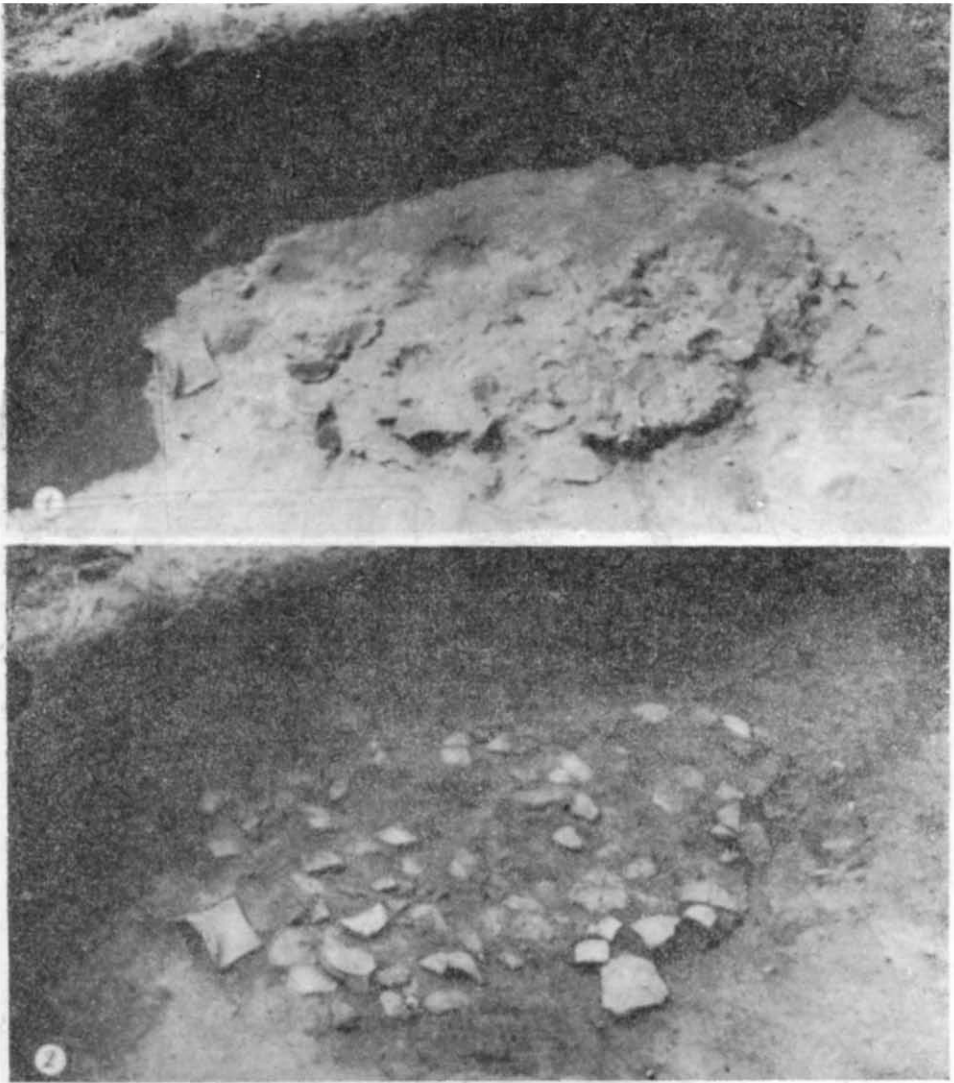

Рис. 3. Колосівка. Вогнище № 4.

1 — з незнятим глиняним черенем; 2 — субструкція з черепків черняхівського типу.

нищ з уламків кераміки, зверху яких намазували глиняний черінь. Так продовжували споруджувати вогнища і в ранньому середньовіччі. Черінь вогнища із Вороб'ївки 2 підстеляли фрагменти не менш як трьох ліпних посудин і одного гончарного сіроглиняного горщика, виготовленого на гончарському крузі з типовими для черняхівської кераміки щербинами в нижній частині⁹. Ліпні посудини нечітко профільовані, з більш-менш відігнутими вінцями і не дуже стрімкими плічками. В глині були домішки некрупного шамоту, поверхня шорстка.

Ідентичну картину відновлюють розкопки Ю. О. Ліпкінга на поселенні Леб'яже 2. Вогнище як хронологічну ознаку дало фрагмент нижньої частини сіроглиняної лощеної посудини. Інші фрагменти подібні до наведених матеріалів. Ліпні горщики з пологими плічками мали плавний і різкіший відгин вінець, а одна з посудин — майже вертикально поставлений край та стрімкіші, ніж у решти, плічка. Такий цілий горщик виявлений в лівобережному нижньодніпровському могильнику в Кам'янці-Дніпровській¹⁰. Як відзначалось подібні горщики близькі до форм, поширених у волинцевських та ромено-боршівських старожитностях.

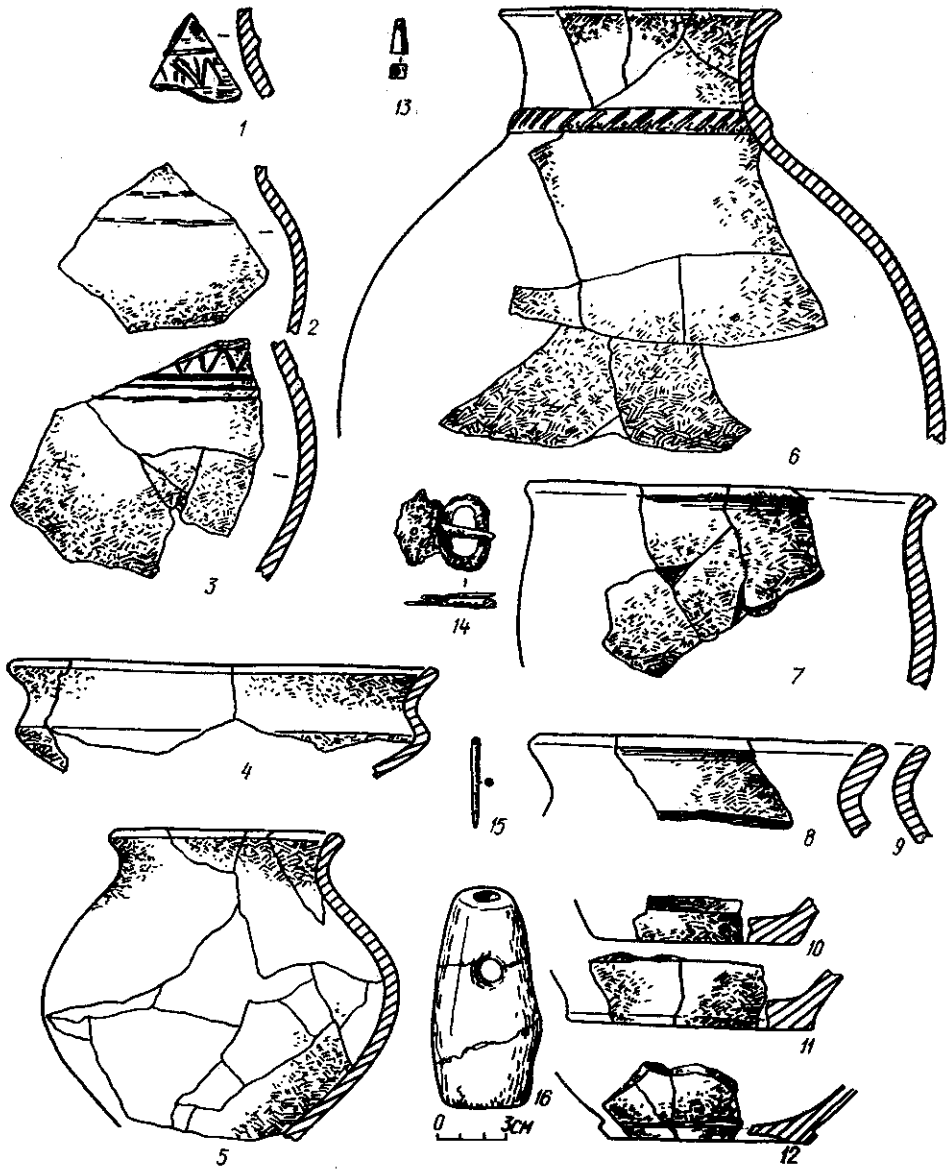

Рис. 4. Знахідки із Колосівки (1—15) і з Замошанського могильника (16); 1—4, 14 — із ями № 2; 5 — з культурного шару; 6—12 — із субструкції череня вогнища № 4; 13 — споруди № 1; 15 — із поховання № 2; 16 — із поховання № 3.

З вогнища № 4, подібного описаним вище, почнемо опис неопублікованих розкопок поблизу с. Колосівка (рис. 3, 1—2). Під його глиняним обпаленим черемом виявили скупчення ліпних та кружальних черепків черняхівського типу (рис. 4, 6—12). Оригінальним є опуклобокий гончарний глечик з валиком, що відділяє шийку від тулуба, покритий навкісними заглиблено-лощеними насічками (рис. 4, 6). Трапилися ще фрагмент гончарної посудини на підставці (рис. 4, 12) та ліпні посудини вже відомого нам типу з відігнутими вінцями і різною стрімкістю плічок з невиділеними або слабо виділеними денцями (рис. 4, 7—11). Ці горщики нагадують зарубинецько-корчеватівську кераміку. Подібність підсилюють і насічки на вінцях цих посудин та пальцеві вдавлення на їх верхньому краї¹⁴.

Ще одне вогнище виявлено в багатшаровому поселенні, знайденому в 1964 р. на східному схилі першої надзаплавної тераси р. Ра-

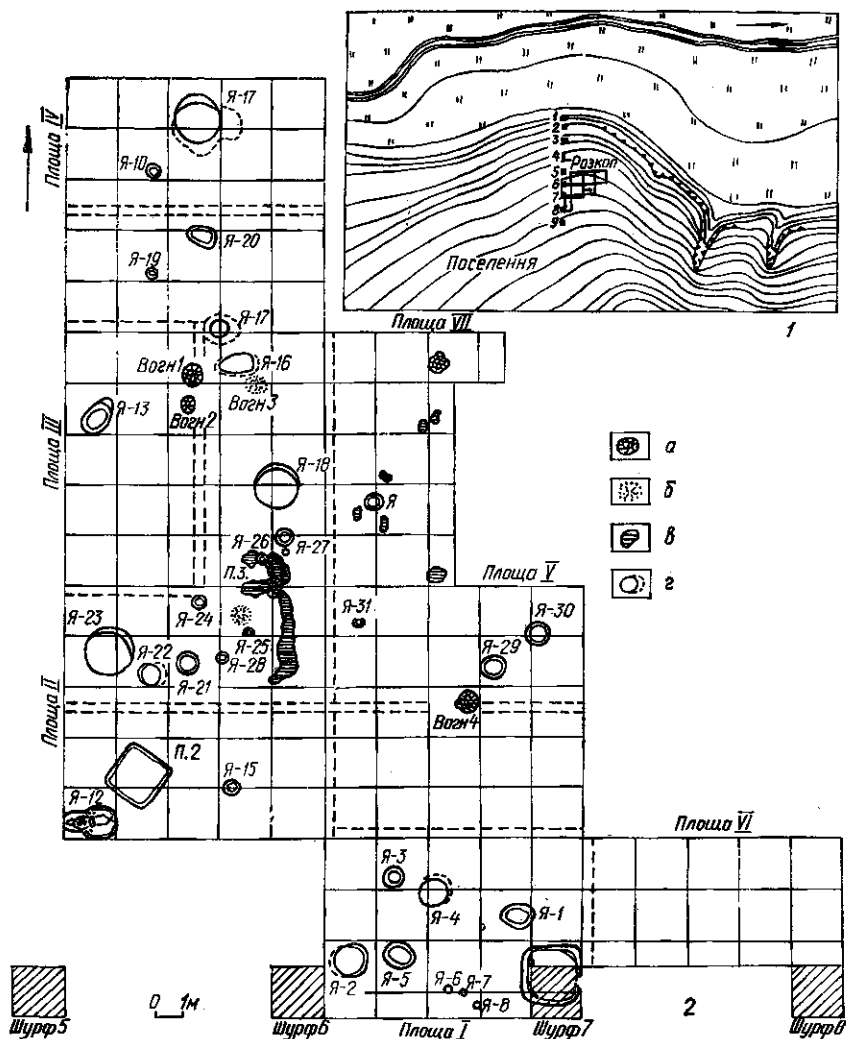

Рис. 5. Колосівка. Плани робіт на поселенні.

1 — загальна схема розміщення поселення і закладених на ньому шурфів та розкопів; 2 — план розкопу; а — вогнище, б — вогнище з зруйнованим глиняним черепом; в — розвал обматки від споруди; г — яма з підбосом.

гозни¹², розташованому в типових для черняхівських пам'яток умовах. Поселення простягнулось вздовж берега і мало довжину 150—200 м, а ширину 50—60 м. Шурфи виявили стратиграфію та характер напластувань, а також насиченість культурного шару знахідками в різних місцях (рис. 5, 1; 6, 1). В районі найбільшої концентрації знахідок заклади ділянки розкопу (рис. 5, 2). Ділянки позначені римськими цифрами (розміри 10×10 м), розбиті на квадрати 2×2 м. Розкрили сім повних та неповних ділянок, що становлять єдиний розкоп. Всього розкрито близько 600 м². Потужність культурного шару слабка і разом з дерновим шаром коливається від 0,4 м у північній частині поблизу улоговини до 0,5 м у центральній частині. Передматериковий коричневий суглинок в основі шару замінює материкова глина жовтого кольору.

Розкопки на Колосівському поселенні виявили залишки трьох споруд, шість вогнищ, 32 ями і два поховання, очевидно, епохи Київської Русі*.

* Перший кістяк знайдено в шурфі № 4, а другий — в південно-західному куті розкопу (рис. 5, 2). Поховання № 1 трапилось на глибині 1,3 м. В ямі овальної форми, орієнтованої північ-захід—захід—південь-схід-схід виявлено кістяк дорослого,

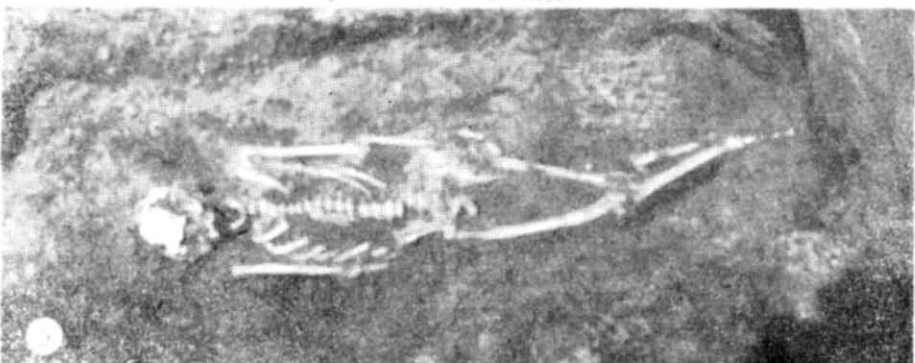
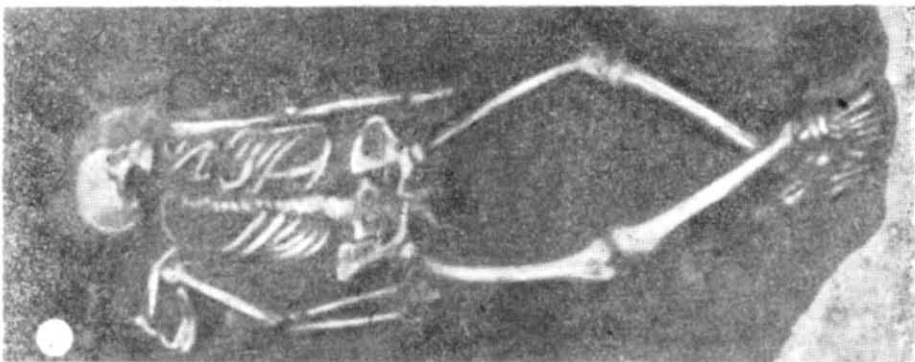

Рис. 6. Колосівка. Загальний вигляд поселення (1) і поховання № 1 и 2 (2, 3).

Нашу увагу привертають споруди черняхівського часу, з яких дві — заглиблені в землю, одна — наземного типу. Перші мають вигляд квадратних у плані заглиблень, впущених в материк (рис. 5, 2, див. ділянки I та II). Розміри споруди № 1: $2,25 \times 2,30$, глибина 1,2 м від сучасної денної поверхні; споруди № 2: $1,90 \times 2,05$, глибина 0,96 м. Обидва заглиблення не мали слідів від стовпів та вогнищних ям і, можливо, були спорудами господарського призначення типу льохів.

орієнтованого головою за захід і покладеного на спину з витягнутими вздовж тулуба руками та з трохи зігнутими в колінах ногами. Інвентар відсутній (рис. 6, 2).

Поховання № 2 виявлено на глибині 1,1 м в овальній камері широтно орієнтованій, яка перекривала округлу черняхівську яму 12. Кістяк дорослої людини орієнтовано також головою на захід і покладено на спину, руки вздовж тіла, права — трохи зігнута в лікті. Ноги зігнута в колінах і перехрещено, причому права покладена зверху лівої (рис. 6, 3). На лівому плечі трапилась бронзова шпилька без голівки, очевидно, для закріплення савана, про наявність якого можна судити через відсутність будь-яких ознак труни (рис. 4, 15). Аналогії цій шпильці нам невідомі. Привертають увагу деякі особливості поховань. Зокрема, для пізніших періодів епохи Київської Русі не вважається типовим вибір місць поховань поблизу заплави річок в низовині. Вражає також відсутність слідів труни і положення ніг померлих. Поки що, виходячи з стратиграфічних спостережень над похованням № 2, можна твердити, що обох мерців поховали в післячерняхівський період.

Співвідношення груп кераміки із споруд на поселенні Колосівка

Група кераміки	Споруда 1		Споруда 2		Споруда 3		Яма 23		Всього	
	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%
Ліпна	49	71	18	75	19	95	15	47	101	70
Груба гончарна	18	26	1	4	1	5	1	3	21	14
Лощена гончарна	2	3	5	21	—	—	16	50	23	16

На приналежність цих споруд до черняхівської культури вказує склад знахідок (див. таблицю).

Крім того, в споруді № 1 виявлено конічні глиняні грузила від ткацького верстата, а у заповненні — синя скляна бусина-підвіска типу сарматських (рис. 4, 13). В споруді № 2 крім посуду трапились шматки залізного шлаку.

На поселенні Колосівка крім черняхівських споруд траплялись знахідки раннього залізного віку (вогнище № 5) та старожитності раннього середньовіччя.

Будівля № 3 являла собою наземну житлову споруду, виявлену на глибині 0,33—0,40 м. Від неї зберігся розвал обмазки, що простягався смугою з півночі на південь довжиною близько 4 м, шириною від 0,2 до 0,4 м. На півночі розвал повертав на захід, де простежувався протягом близько 2 м. Друга стіна, паралельна довгій стіні споруди, знаходилась на заході, від якої збереглися лише окремі шматки обмазки та стовпових ям 24 та 28. Яма 25, очевидно, від центрального стовпа споруди. Будівля була майже квадратна в плані і довжина її стінок не перевищувала 5 м. Рівень земляної підлоги фіксує вогнище у північно-східному куті, яке було частково перекрите завалами стінок. Воно округле, діаметром 0,85×0,70 м, злегка витягнуте з півдня на північ. Пропалена глина під вогнищем простежується на глибині 0,12—0,15 м. Безпосередньо під обмазкою череня виявлено фрагменти ліпних та гончарних посудин культури полів поховань черняхівського типу. Цікава субструкція вогнища, влаштованого, як і деякі інші в Колосівці, на мергелястій білій підсипці, яка виходила за межі глинобитного череня і утворювала навколо нього начебто ореал. Серед обмазки поблизу вогнища трапилось глиняне обпалене конічне грузило від ткацького верстата (фрагмент). У приміщенні виявлено сліди від іншого зруйнованого вогнища, яке знаходилось ближче до центра споруди в 1,3 м від першого. При розбірці підлоги траплялись переважно ліпні черепки (див. таблицю).

З спорудою пов'язані ями різного призначення. Так, у заповненні ями 22 трапились шматки обмазки та вугілля. В ямі 23, також з вуглястим заповненням, виявлено виразні уламки посуду черняхівської культури, зокрема фрагмент профілю нечітко біконічної гончарної сіроглиняної, лощеної миски та ін. Порівняно велика яма 18, на північ від будівлі, мала у заповненні два уламки глиняних грузил від ткацького верстата та кістки тварин, яких в шарі поселення небагато. Судячи по визначених залишках кісток, переважала велика рогата худоба, траплялась також кістки коня та вепра*.

Привертає увагу яма 2, багата черняхівськими матеріалами. В ній трапились фрагменти гончарної орнаментованої та неорнаментованої кераміки (рис. 4, 1—4), дуже окислена залізна пряжка із слідами об'їми, скріпленої бронзовою заклепкою (рис. 4, 14), та глиняне конічне грузило від ткацького верстата.

Цікава також яма 11, розташована на північ, ближче до кінця поселення, діаметром близько 2 м, вона розширювалася донизу і мала підбої в південний та східний боки. Враховуючи ці особливості і майже

* Визначення кісткових решток зробила В. П. Данільченко.

цілковиту відсутність знахідок (чотири дрібних уламки стінок ліпних посудин та шматочки обмазки), можна припустити, що ця яма використовувалася для видобування глини.

Слід зауважити, що в усіх ямах, де у заповненні траплялись уламки кераміки, відзначена значно більша кількість ліпної кераміки, ніж гончарної. Виняток являла лише яма 23, де кількість ліпних черепків дорівнювала кількості фрагментів гончарного посуду (див. таблицю).

Ми вже відзначали специфічні особливості ліпної кераміки черняхівського типу Курської обл. Слід сказати кілька слів про гончарний посуд. Більша частина профілю горщика з культурного шару поселення Колосівка (рис. 4, 5) дуже нагадує грубоглиняний горщик з Вороб'івки 2¹³⁻¹⁴ з кулястим тулубом і стрімкими плічками. Проте фрагменти інших гончарних горщиків і знахідка цілої посудини на поселенні Мальцево в басейні р. Реут свідчать про існування горщиків з пологими плічками¹⁵. В Курській обл. траплялись типові для черняхівської культури миски відкритого типу та біконічні закриті. Кількість орнаментованого посуду невелика. До рідкісних форм належать глечики, знахідки ручок яких траплялись у Снагості та сусідньому з Колосівкою селі — колишній Попівці¹⁶. Цілий екземпляр глечика з однією ручкою виявлено під час розкопок в Авдіїві (рис. 1, 7) та частину посудини в Колосівці (рис. 4, 6).

Матеріали розкопок у Новоселівці вказують на вживання гончарних орнаментованих тонкостінних келихів, а випадкова знахідка в басейні р. Псьол — про кухлеподібний посуд (рис. 1, 1).

Поки що передчасно говорити про специфіку кераміки з Курської обл. Щоправда, можна констатувати, наприклад, відсутність у ліпному посуді яйцеподібних горщиків з навмисно пошершавленою поверхнею, меншу різноманітність форм і вишуканість в орнаменті черняхівської кераміки, виготовленої на крузі, та ін. Наступне нагромадження матеріалів дасть змогу збільшити спостереження над локальними відмінами*.

Хоча датуючого матеріалу на поселеннях Курської обл. мало, все ж, враховуючи переплетіння черняхівських рис з ранньосередньовічними і виявлення їх в тих же самих комплексах, зокрема в Леб'язому¹⁷, логічно припустити пізніше проникнення лісостепового черняхівського населення з півдня на північ, в області Посейм'я. Це проникнення, можливо, відбувалося під тиском кочівників наприкінці IV—V ст. н. е. З цього погляду цікава подібність одного з горщиків із Авдіївського могильника¹⁸, виявленого 1970 р., з ліпним посудом у закритих черняхівських комплексах — знахідок кераміки з черенів вогнищ. Посудини із трупоспалення датує бронзова пряжка з овальною увігнутою рамкою та довгим залізним язичком. Сама собою така форма рамки не типова для черняхівських пам'яток. Вона з'являється на початку міграцій, якщо судити з таблиць, що складені Гедловським¹⁹ або У. Кох та Р. Пірлінг; її слід датувати V—першою половиною VI ст. н. е., хоча найраніші зразки подібних пряжок сягають ще до пізньоримського часу²⁰. Виникає питання, чи не визначають пам'ятки типу Авдіївського могильника проміжну ступінь між типовими ранньосередньовічними матеріалами VI—VII ст. н. е., які одержав з розкопок Леб'язого та Княжинського могильників Ю. О. Ліпкінг²¹, та черняхівським часом. Типи ліпних посудин цих могильників у деталях подібні до Колочина. Знахідка з с. Тазового, виявлена в залишках череня вогнища або печі, теж є підтвердженням цієї думки. Це ліпний горщик, близький до згаданої знахідки з Авдіївського могильника. Його також

* На наш погляд, передчасним є намагання Е. О. Горюнова віднести поширення на пам'ятках Курського Посейм'я гончарної кераміки за рахунок «салтоїдних» впливів (КСИА АН СССР, 1975, вып. 144, с. 10). На розкопаних нами пам'ятках і, зокрема, згаданих цим автором в Вороб'івці 2, немає ознак салтівського посуду, а є типова черняхівська кераміка, хоч і представлена не в такій великій кількості, як на Середньому Подніпров'ї.

відрізняє профілювання краю та стінок порівняно з відомими ранньо-середньовічними матеріалами типу Колочин—Леб'яже—Княже, де переважно слабoproфiльовані баночні та тюльпаноподібні форми²². Поки що через недостачу надійно датованих комплексів V—VI ст. н. е. тут доводиться вдаватися до гіпотез.

Останнім часом все більшу увагу привертають пізньюримські та ранньосередньовічні амфори, важливі для датувань давньослов'янських та інших пам'яток відповідного часу.

Фрагменти з поселень та ціла амфора з с. Гусинка, яка має аналогії в південно-західних областях черняхівської культури, вказують на широке поширення таких посудин в. Курській області²³ (рис. 7, 1).

Дві рідкісні знахідки, що зберігаються у фондах Курського історико-краєзнавчого музею, доповнюють уявлення про варіації типів пізньюантичних амфор.

Перша амфора, що публікується, являє собою посудину доброї збереженості висотою 39 см при діаметрі шийки 8,6 см та діаметрі ніжки 3,6 см. Тулуб покрито рифленням. Обидві ручки в розрізі прямокутно-овальної форми. На поверхні однієї з них прямий зріз глини, а на плічках з одного боку вертикальна подряпина, яку нанесено по сиromу тісту. Глина світло-коричнева, з включенням темних піщинок (рис. 7, 2).

Друга амфора висотою 63,5 см, діаметром шийки 9,6 см та діаметром ніжки близько 4 см. Тулуб повністю покритий рифленням. Невеличкі ручки в розрізі овально-ребристі. На плічках з одного боку є вм'ятина. Колір посудини бурий, в зламі — червонуватий (рис. 7, 3).

Найбільш близькою до першої знахідки є амфора з с. Кішла Чернівецької обл., яка зберігається у фондах Кам'янець-Подільського історико-краєзнавчого музею²⁴. Серед матеріалів, зібраних І. Б. Зеест, найбільш подібною є херсонеська амфора IV ст. н. е., яка дещо відрізняється розміром ручок та вінець, а також деталями будови ніжки²⁵. Досить подібною є і гостродонна амфора з Хараксу (могила № 26)²⁶. Серед матеріалів афінської агори аналогічною може бути визнана амфора, яка датується V ст. н. е.²⁷ Дещо подібна до курської амфори і посудина з Сучідави. Л. Тудор вміщує її в ряд римсько-візантійських амфор IV—VI ст. н. е.²⁸ Повних аналогій амфорі немає, очевидно, через порівняно обмежене їх поширення.

Іншій курській амфорі близькі знахідки типу амфор з с. Гусинки та посудини, які досить широко представлені починаючи, за І. Б. Зеест, з II—III ст. н. е. (знахідка з Мірмекія)²⁹. Подібною є і гостродонна амфора з Харакса, датована мідяною монетою Рескупоріда VII—початком IV ст. н. е. (320—325 pp. н. е.)³⁰. Такий тип амфор траплявся також при розкопках могильника поблизу радгоспу № 10 (за С. Ф. Стржелецьким — тип XI), продовжувався і в ранньому середньовіччі³¹. Близькі зразки таких амфор виявлено в Румунії та Болгарії. Г. Гомолка подає екземпляр, близький нашій, але з дещо видовженими пропорціями, з Північної Болгарії, яка датується IV ст. н. е.³² Даткування подібних амфор III—IV ст. н. е. не суперечить спостереженням над хронологією пізньюантичних знахідок, зроблених М. Б. Щукінін³³.

Встановлене співвідношення часу використання описаних вище амфор періоду розвитку черняхівської культури дещо прояснило їх походження. Зроблена спроба одержати відомості про ці знахідки в архіві м. Курська³⁴. Справа в тому, що дореволюційний Курський історико-археологічний та кустарний музей виник на базі місцевої Археологічної комісії у 1903 р. Переважно фонди становили приватні пожертвування. Археологічні матеріали нечисленні. Не існувало каталога та докладних путівників по музею. Але по невеликих замітках в пресі

* Історія музею така: при Курському статистичному комітеті в 1900 р. організовано сховище старожитностей Руського краю. У квітні 1903 р. була створена Вчена архівна комісія, на базі якої організували Курський історико-археологічний

можна судити про діяльність Музею та поповнення його фондів в дореволюційний період*.

В наведених виданнях згадується про існування колекції «греко-римських старожитностей». З документації Курської археографічної комісії відомо про існування спеціального «доісторичного» відділу в дореволюційному музеї та про сумарні цифри різних експонатів, зокрема і про «10 екз. глиняної посуду» (невідомо, чи входили сюди дві амфори).

Для північних областей поширення культури полів поховань черняхівського типу знахідки імпортованих посудин з півдня є порівняно рідкими.

Так в Посейм'ї, в Авдіїві знахідки амфор відсутні. Але в одному з північних пунктів черняхівської культури на р. Тускар виявлено гусиновську амфору, у Вороб'ївці 2 трапились дрібні фрагменти стінок світлоглиняних амфор. Очевидно, ці предмети транспортували по р. Сейм та його притоках далеко на північ. Підтвердженням цього є знахідки скарбів та окремих римських монет в Курській області.

Уже після перших робіт на поселеннях черняхівського типу можна помітити наявність на периферії полів поховань поєднання наземних та заглиблених у землю споруд, їх опалювальну систему та ліпні форми посуду, подібні середньодніпровській кераміці.

Для з'ясування долі черняхівської культури та її співвідношення з місцевими старожитностями ранньосередньовічного часу Посейм'я важливо було порівняти особливості обряду поховання. В цьому зв'язку в Курській області для черняхівського періоду маємо мінімум можливостей. Як уже відмічалось, пошуки могильників зарубинецького та черняхівського типів — тут першочергове завдання. Поки що — лише бідні матеріали з окремих поховань черняхівського часу на За-

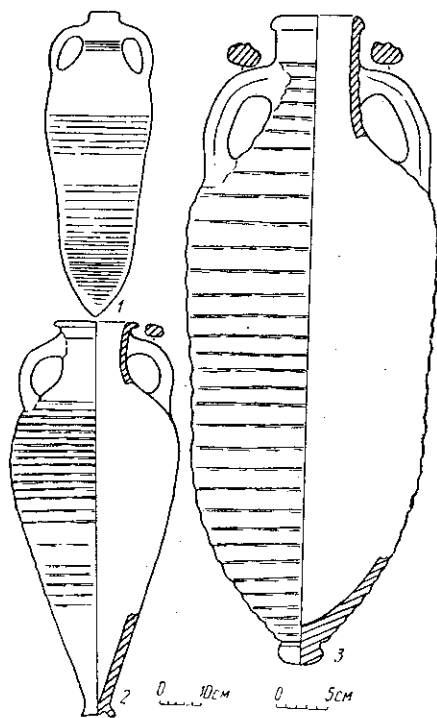

Рис. 7. Пізньоантичні амфори з Курської обл.

1 — Гусинки (СА, 1971, № 4, с. 231—232); 2—3 випадкові знахідки (Фонди Курського музею — менша позначена № 14 006) (на етикетці старий № 817 і на великій амфорі № 14 007).

мощанській дюні під м. Суджею. Ю. О. Лінкінгом розкопано тут п'ять поховань з трупоспаленням³⁵. Місце поховань трапилось на невисокому лівому березі р. Суджі, недалеко від с. Козача Локня. Розкопки провели площиною, де і виявили поховання на глибині 0,5 м. Ліпні посудини з поховання № 2 цілком аналогічні кераміці епохи бронзи, банкоподібної форми, з вдавленнями під краєм. Поховання № 4—5 — зруйновані і дали лише невеликі скупчення черепків та кальцинованих кісток.

Особливу увагу привертають поховання № 1 та 3, обряд спалення. В похованні № 1 виявлено три грубоглиняних посудини: дві ліпні

та кустарний музей, призначення якого — служити справі вивчення та дослідження Курського краю, переважно пам'яток старини і зразків народної творчості з найдавнішої епохи до сучасності (Златоверхников Е. Н. Памятники старини и нового времени и другие достопримечательности Курской губернии. — Курск, 1902, с. 14 сл.; Танков А. А. Курский историко-археологический и кустарный музей. — Исторический вестник. Спб., 1910, т. 120, с. 285—300 та матеріали міського архіву м. Курська, справи 1903—1906 pp.).

та одну гончарну темно-сіру, майже чорну, з глини з невеликою домішкою піску. Поверхня вилошена недбайливо, знизу дрібні щербинки. Крім посудин у похованні виявлено два пряслиця та дві бронзові пластинки, призначення їх неясне (з отворами та заклепками)³⁶. Поховання перекривав шар слабообпаленої глиняної обмазки розміром 1,5—4 см. Відсутні кістки, вуглики.

Поховання № 3 було найбагатше і знаходилось в 2,5 м від поховання № 1. В ньому трапилось сім посудин, а в одній з них виявлено невеликий келих. Частина посудин ліпна, інші виготовлені на гончарному крузі³⁷. Крім кераміки були ще шматочок кременю, уламки залізного ножа (?) та глиняне витягнуто-пірамідальне грузило від ткацького верстата (рис. 4, 16). В маленькому келиху були шматочки обпаленої глини³⁸. Посудина 5, перевернута догори денцем, стояла в центрі, а решта посудин навкруги.

Описані поховання із трупоспаленнями за особливостями обряду характерні для пам'яток черняхівської культури. А звичай оточувати урні іншими супроводжуючими її посудинами характерний саме для північних областей полів поховань³⁹. Нетиповим для черняхівських пам'яток є відсутність поховань з трупопокладеннями, поскільки біртуалізм визнається однією з характерних рис черняхівських могильників. У супроводжуючому інвентарі замошанських поховань немає істотних відхилень від норм черняхівської поховальної обрядності. Привертає увагу переважання на поселеннях і в могилах ліпного посуду. Проте відзначимо, що виявлені в закритих поховальних комплексах горщики знаходять цілковиту відповідність у посуді з поселень, зокрема із субструкції черенів вогнищ, про які вже згадувалось. Отже, можна надійно виділити місцеві черняхівські форми ліпної кераміки, які майже не відрізняються від знахідок лісостепу. На сучасному етапі вивчення у нас немає підстав для протиставлення матеріалів Курської обл. українським знахідкам, незважаючи на окремі специфічні риси. Більша частина матеріалів з розкопок поблизу сіл Вороб'ївка 2, Колосівка та трупоспалень Замошанського могильника знаходить паралелі у лісостеповому Наддніпров'ї. Черняхівська гончарна кераміка в Курській обл. не є якимось виключним явищем. Ліпний посуд черняхівського типу аналогічний, як відзначалося, знахідкам з пам'яток решти черняхівської території. В той же час він настільки самобутній, що легко відрізняється від ранньосередньовічної кераміки VI—VII ст. н. е. цих же областей.

Культурна належність перших розкопаних поселень у Вороб'ївці 2, Колосівці, а також трупоспалень Замошанського могильника питань не викликає. Черняхівські матеріали, що трапились в закритих комплексах, характеризуються рядом певних особливостей. Очевидно, окремі гончарні черняхівські посудини використовувались і в ранньому Середньовіччі (знахідки в Леб'язому). Для встановлення культурно-генетичних зв'язків пам'яток пізньоримського та ранньосередньовічного часу в північно-східній зоні полів поховань або лише для з'ясування обсягу культурного внеску попереднього населення в дальший розвиток необхідний новий матеріал. А тому зіставленню пам'яток двох епох заважає недостатня його кількість.

¹ Самоквасов Д. Я. Вещественные памятники древности в пределах Малороссии: Из протоколов Антропол. выставки 1879 г. — М., 1879, с. 6—10; Горохов Т. А. Монетныеклады Курской губернии. — ИКГОК, 1927, вып. 4, с. 39 и др.

² Спасский И. Г. Русская монетная система. — Л., 1970, с. 37.

³ Сосновский К. П. Городища и курганы в бассейне верхнего течения р. Псел в пределах Обоянского уезда Курской губернии. — Тр. КГУАУ, 1911, вып. 1, с. 318—319.

⁴ Алихова А. Е. Авдеевское селище. — КСИИМК, 1951, вып. 38, с. 106—112; Алихова А. Е. Авдеевское селище и могильник. — МИА, 1963, вып. 108, с. 68—81.

⁵ Ляпушкин И. И. Памятники культуры полей погребений левобережного Днепра. — КСИИМК, 1950, вып. 33, с. 29; Ляпушкин И. И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа. — МИА, 1961, вып. 104, с. 159—180.

- ⁶ *Сымонович Э. А.* Северная граница памятников черняховской культуры. — МИА, 1964, вып. 116, с. 7—43; *Липкинг Ю. А.* О чем рассказывают курганы. — Воронеж, 1966, див. карту.
- ⁷ *Алихова А. Е.* Авдеевское селище, с. 106—112; *Алихова А. Е.* Авдеевское селище и могильник, с. 68—84; *Сымонович Э. А.* Поселение Воробьевка 2 в Курской обл. — КСИА АН СССР, 1974, вып. 140, с. 76—83; *Сымонович Э. А.* Новые открытия в селищах Авдеево и Воробьевка 2 возле г. Курска. — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 153—158.
- ⁸ *Сымонович Э. А.* Поселение Воробьевка 2..., с. 77, табл. 1.
- ⁹ Там же, с. 79, рис. 2, 3—8, 10.
- ¹⁰ *Сымонович Э. А.* Памятники черняховской культуры степного Поднепровья. — СА, 1955, вып. 24, с. 288, рис. 5, 3; *Сымонович Э. А.* Об единстве и различиях памятников черняховской культуры. — СА, 1959, вып. 29, с. 96, рис. 5, 4.
- ¹¹ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев, 1972, с. 124, рис. 49; с. 144, табл. VI, 25; с. 145, табл. VII, 1, 5, 6, 9.
- ¹² *Сымонович Э. А.* Северная граница..., с. 14.
- ^{13—14} *Сымонович Э. А.* Новые открытия..., с. 157, рис. 3, 1.
- ¹⁵ *Сымонович Э. А.* Северная граница..., с. 28, рис. 4, 4.
- ¹⁶ *Мельниківська О. Н., Симонович Е. О.* Розкопки в с. Комарівці на Посейм'ї. — Археологія, 1975, вып. 15, с. 76, рис. 1, 25, 26.
- ¹⁷ *Липкинг Ю. А.* Раннеславянские памятники у с. Лебяжье под Курском. — АО, 1968 г., М., 1969, с. 62.
- ¹⁸ *Сымонович Э. А.* Новые открытия..., с. 153, рис. 1, 2, 3.
- ¹⁹ *Godłowski K.* The chronology of the late roman and early migrations periods in Central Europe. — Kraków, 1970, pl. XIII, 26.
- ²⁰ *Koch U.* Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal. — Berlin, 1966, S. 59, taf. 47, 9; *Priling R.* Das roich-frankische Gräberfeld Krefeld-Gellep. — Berlin, 1966, S. 122, abb. 14; *Böner K.* Die frankische Altertüer des Trierer Lands. Die fräkische Altertüer des Rhinlan. — Berlin, 1958, Bd. 1, abb. 1a.
- ²¹ *Липкинг Ю. А.* Могильники третьей четверти I тысячелетия н. э. в Курском Посеймье. — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 136—152.
- ²² *Липкинг Ю. А.* Вказ. праця, с. 140, рис. 2; с. 146, рис. 5.
- ²³ *Сымонович Э. А.* Находка позднеантичной амфоры из Курской области. — СА, 1971, № 4, с. 231—232.
- ²⁴ Така амфора в зведенні В. В. Кропоткіна визначена за походженням з с. Дарабани; зберігається в ІА АН СРСР (САИ, 1970, вип. ДІ-27, с. 69, № 462, рис. 34, 1).
- ²⁵ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора. — МИА, 1960, № 83, с. 121, рис. 101, табл. 11.
- ²⁶ *Блаватский В. Д.* Харакс. — МИА, 1951, № 19, с. 273, рис. 13, 1.
- ²⁷ *Robinson H.* Pottery of the Roman Period. — The Athenica Agora, New York, 1959, vol. 5, pl. 31.
- ²⁸ *Tudor D.* Oltenia romana. — București, 1968, p. 462, fig. 142, 7—8.
- ²⁹ *Зеест И. Б.* Керамическая тара..., с. 112, табл. 30, 72 а.
- ³⁰ *Блаватский В. Д.* Харакс, с. 272—273, рис. 13, 2—3.
- ³¹ Средневековые амфоры Херсонеса / И. А. Антонова, В. Н. Даниленко, Л. Н. Ивашута и др. — УЗУУ, 1971, № 112. Сер. ист., вып. 22, с. 86.
- ³² *Gomolka G.* Zehn Jahre Ansgrabungen am römischen Limeskastell Jatrus, Nord Bulgarien. Ethnografische. — Archeol. Z. 1976, № 11, Berlin.
- ³³ *Щукин М. Б.* Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор. — СА, 1968, № 2, с. 46, рис. 4.
- ³⁴ Городской архив Курской области: Путеводитель. — Курск, 1972, т. 2; см. Курская губернская ученая архивная комиссия, ф. 2, ед. хр. 31, 1903—1915 гг.
- ³⁵ *Липкинг Ю. А.* Разведки поселения и могильника на Замощанском поле близ с. Казачья Локня под г. Суджей: Отчет о работах 1963 г. — Арх. ИА АН СССР, Р-1, 2765.
- ³⁶ *Липкинг Ю. А.* О чем рассказывают..., с. 47.
- ³⁷ Там же, с. 47. Вірогідно до келихів Ю. О. Липкінг відніс меншу посудину з зображеннями на с. 50, що походять з описаного поховання. Нам не вдалося знайти «келик» у фондах Курського музею. На фотографії в звіті Ю. О. Липкінга — це мініатюрний гончарний горщик, близький за формою ліпній посудині, в якій його і виявлено.
- ³⁸ *Липкинг Ю. А.* О чем рассказывают..., с. 47.
- ³⁹ *Кравченко Н. М.* К вопросу о происхождении некоторых типов обряда трупосожжения на черняховских могильниках. — КСИА АН СССР, 1970, вып. 121, с. 47.

Э. А. СЫМОНОВИЧ

Северо-восточное пограничье памятников черняховской культуры

Резюме

Около 50 памятников черняховской культуры изучено в настоящее время в Курской обл. (рис. 1—2). Они распространены главным образом на южных притоках р. Сейм и в бассейне р. Псел. Один из памятников, где вскрыто около 600 м², находится неподалеку от г. Курска, на правом притоке р. Сейм, на р. Рогозне. Там, на многослойном поселении Колосовка отмечено характерное сочетание углубленных в землю (две полуземлянки) и наземных построек (остатки одного строения, представленного развалом обожженной глиняной обмазки). Из закрытых комплексов (построек, ям и подов очагов, высланных черепками) получены своеобразная черняховская керамика и другие находки (рис. 3—5). В Колосовке небезынтересны два послечерняховские погребения, ориентированные головами на запад, с подогнутыми и скрещенными в голенях ногами (рис. 6, 2, 3). Особое внимание уделено одной опубликованной позднеантичной амфоре из с. Гусинки и двум впервые публикуемым случайным находкам из фондов Курского музея, датируемым временем расцвета черняховской культуры в III—IV вв. н. э. (рис. 7, 1—3). Для решения вопроса о генезисе курских черняховских памятников имеет значение установление связей между черняховской культурой и раннесредневековыми древностями типа Колочин, представленными Княжиницким и Лебяжинским могильниками (Ю. А. Липкинг). В этой связи и в других аспектах первоочередное значение имеют поиск могильников черняховского времени и изучение местных особенностей обряда погребения.

Б. В. МАГОМЕДОВ

Напівземлянки черняхівських поселень Причорномор'я

У 1981 р. нами проведено невеликі розкопки на поселенні черняхівської культури Утконосівка I в Ізмаїльському р-ні Одеської обл.¹ Пам'ятка розміщена у 2 км на північ від села з такою ж назвою на західному березі оз. Катлабух. Нижній шар представлений керамікою сабати-нівського етапу доби пізньої бронзи. Розмір черняхівського поселення 150×50 м. Досліджували його східний край вздовж урвистого берега озера. На розкопі II (площа 20 м²) переважав матеріал доби бронзи. Черняхівські об'єкти виявлено на розкопі I (рис. 1). Тут на площі 242 м² розкрито напівземлянкове житло, заглиблений об'єкт господарського призначення, п'ять господарських ям та скупчення каміння.

Напівземлянка частково зруйнована обвалом берега (рис. 2). Її стіни з деяким зміщенням були орієнтовані за сторонами світу. Житло мало прямокутну форму при розмірі 3,1×2,3 м. Глибина від сучасної поверхні 1,25 м, попелясте заповнення простежувалось з 0,25 м. В ньому трапилось багато уламків кераміки, два прясла, ткацький грузок, уламок кістяного «конька» — лощища (рис. 4; 5), а також каміння та кістки тварин. Стіни напівземлянки вертикальні, долівка рівна, втоптана. В центрі розчищено дві ямки від стовпів діаметрами 0,15 та 0,20 м, глибиною 0,40 м. Від вогнища збереглися зольна пляма та кілька каменів. Неподалік від східної стіни виявлено мініатюрний ліпний горщик (рис. 5, 7), а також бронзову римську монету кінця правління Константина I або одного з його наступників, що датується в межах 30—90 років IV ст. (рис. 3).

Господарський об'єкт являв собою овальне заглиблення з нечіткими стінами. Розмір 3,0×2,1 м, глибина від поверхні 0,9 м. В попелястому заповненні трапилась черняхівська кераміка (рис. 4; 5) та кістки. Долівка рівна, втоптана, в північній половині обпалена до твердого стану.

Ями мали циліндричну форму та плоске дно, за виключенням ями 3, у якій дно було ввігнуто. Їхні розміри наведені у табл. 1. У заповненні